

HUKUKUN ULUSLARARASI BÜTÜNLEŞMESİ VE İÇ HUKUKA YANSIMASI

Prof. Dr. Zehra ODYAKMAZ*

ÖZET

Makalemin amacı; okuyucuyu hukukun uluslararası bütünleşmesi konusunda faydalı olan ve olmayan yanlarıyla daha derin düşünmeye sevk etmek, anayasamızda son yıllarda yapılan önemli değişikliklerin Türkiye'nin uluslararası hukukla bütünleşme yolundaki isteğinin ve çabalarının göstergesi olarak yeniden değerlendirilmesini sağlamaktır. Bir ülkede o ülkenin kendi geleneklerine uygun düşecek şekilde hukukun bütünleşmesi uygulaması yapılıyorsa ancak o zaman o alanda başarı elde edilebilir. Hukuk ve uluslararası bütünleşme öyle bir süreçtir ki, hemen hemen bütün devletler istekli olsalar da hatta bazı konularda olmasalar da bu hukuk bütünleşmesinin bir parçası olmakta ve hukukî mevzuatını bu duruma göre yeniden düzenlemektedirler. 1982 Anayasası başlangıç hükümlerinde ve diğer maddelerinde uluslararası hukuka ve uluslararası sözleşmelere gönderme yapmaktadır. 1982 Anayasası'nda bütünleşmeyi sağlama yolunda pek çok değişiklik yapılmıştır. Anayasa Mahkemesi, Danıştay ve Askerî Yüksek İdare Mahkemesi kararlarında; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararlarına ve kullandığı prensiplere gönderme yapmaktadırlar. Uluslararası bütünleşmeye örnek olarak; Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Her Türlü Ayırmacılığın Önlenmesi Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne bireysel başvuru, İdarî Yargılama Usûlü Kanunu'nda yargılamanın yenilenmesinin yeni sebebi, 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu, idarî işlemlerin gerekçeli olması, işlemlerde başvuru yollarının gösterilmiş olması verilebilir. Davaların çabuklaştırılması, terörün önlenmesi, ticaret hukuku, ulaştırma mevzuatı, insan hakları, kadın hakları konularında uluslararası bütünleşme olabilir.

ANAHTAR KELİMELER: Bütünleşme, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Türk Anayasa Mahkemesi, ölçülülük ilkesi, Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Her Türlü Ayırmacılığın Önlenmesi Sözleşmesi, yargı öncesi çözüm usûlleri.

* Gazi Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, İdare Hukuku Öğretim Üyesi

**INTERNATIONAL INTEGRATION OF LAW AND
ITS REFLECTION TO NATIONAL LAW**

ABSTRACT

The aims of my article are; to impel the reader to a better and deeper thinking of international integration of law with its beneficial and non-beneficial aspects and not only to repeat the important amendments made recently in our constitution but to maintain the re-evaluation of these amendments as the sign of Turkey's wish and efforts on the way to integrate with international law. When integration of law is done in compliance with the traditions of that country, it can be successful only in that condition.

Law and international integration is such a process that almost all states, even if they are willing or even not willing on some topics, become a part of this law integration and rearrange their legal legislations accordingly. 1982 Constitution refers to international law and international treaties in its preliminary provisions and in its other articles. For the purpose of establishing integration, many amendments are made in the Turkish Constitution. Constitutional Court, Council of State, High Military Administrative Court in their decisions refer to the decisions - and also principles used – of the European Court of Human Rights. There are other examples for international integration such as; UNCEDAW, individual application to the European Court of Human Rights, new causes for retrial in the Turkish Administrative Judiciary Procedural Act, Law No.4982 For Right Of Access to Information, Statement of Reasons in Administrative Acts, Indication of Remedies. There can be integration for rapid completion of cases, prevention of terrorism, commercial law, transportation, human rights, woman rights.

KEYWORDS: Integration, European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights, Turkish Constitutional Court, principle of proportionality, UNCEDAW, alternative dispute resolutions.

I. GİRİŞ**

Makalemin **başlığı**: “Hukukun Uluslararası Bütünleşmesi ve İç Hukuka Yansıması”dır.

Makalemin **konusu**: Türkiye'nin; anayasası, Anayasa Mahkemesi kararları ve idarî yargı kararları ile; hukukun uluslararası bütünleşmesini nasıl uyguladığıdır.

Bu çalışma sadece kamu hukukundaki örneklerle sınırlı kalacaktır.

** Kısaltmalar: age. adı geçen eser, agm. adı geçen makale, C. Cilt, s. sayfa, S. Sayı, Y. yıl.

Burada **vurgulamak** istediğim üç husus vardır:

Birincisi; bir ülkede o ülkenin kendi geleneklerine uygun düşecek şekilde hukukun bütünleşmesi uygulaması yapılıyorsa ancak o zaman o alanda başarı sağlanabildiğidir.

İkincisi; hukukun uluslararası bütünleşmesinin her zaman, özellikle ekonomik konularda o ülke için yararlı olmamasının da mümkün bulunduğudır.

Üçüncüsü; Türkiye; hukuk sisteminin uluslararası hukukla bütünleşmesi konusuna önem atfetmekte ve bu konuda çok büyük çaba sarfetmektedir.

Makalemin **birinci amacı**: Muhtelif yargı düzenlerinden sadece birer örnek vermekle yetinerek okuyucuyu hukukun uluslararası bütünleşmesi konusunda faydalı olan ve olmayan yanlarıyla daha derin düşünmeye sevk etmektir.

Makalemin **ikinci amacı**; anayasamızda son yıllarda yapılan önemli değişiklikleri burada sadece tekrarlamak değil, bu değişikliklerin Türkiye'nin uluslararası hukukla bütünleşme yolundaki isteğinin ve çabalarının göstergesi olarak yeniden değerlendirilmesini sağlamaktır.

Bütünleşmenin çeşitli tanımları bulunmaktadır:¹

Karl W. Deutsch'a göre bütünleşme, belli bir toprakta; "topluluk duygusuna ulaşılması ve bu topluluğun kurumları ile faaliyetlerinin yeterince güçlü ve yaygın olmasıdır".²

Önce, bütünleşmeyi "Karşılıklı olarak birbirine bağımlı olan ve ayrı ayrı iken yapamayacakları bir şekilde, sistemin niteliklerini ortaklaşa oluşturan birimler arasındaki ilişki" olarak tanımlamayan Deutsch daha sonra siyasî bütünleşmenin tanımını yapar.

Konumuz dışı olan siyasî bütünleşmenin de çeşitli tanımları vardır. Bazıları siyasî bütünleşmeyi bir süreç olarak görmektedirler.³

¹ Bütünleşme konusunda fazla bilgi için bkz. ALTINBAŞ, Deniz: Avrupa Siyasî Bütünleşmesi ve Fransa'nın Yaklaşımı, Ankara 2004, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi); ODYAKMAZ, Zehra: "International Integration of Law and Its Reflection to National Law", p.231-258, Pravni Zivot, casopis za pravnu teoriju i praksu, Te matski Broj, Pravo I Medunarodne Integracije, 21, Godina Kopaoničke Škole Prirodnog Prava, Udruženje Pravnika Srbije, Broj 14, Beograd 2008, Tom VI, 904 pages.

² DEUTSCH, Karl W. : "Political Community and The North Atlantic Area", The European Union: Readings On The Theory And Practise of European Integration (Derleyenler: Brent F.NELSEN ve Alexander C-G.STUBB), İkinci Baskı, London 1998, s.117, Macmillan Press Ltd.

Avrupa Birliği'nin siyasî bütünleşmesi ise “üye ülkelerin işbirliği alanlarının ve/veya derecelerinin artması yoluyla birbirlerine daha fazla yaklaşması vb...” anlamına gelmektedir.⁴

Bütünleşmenin anlamı kişilere, ülkelere ve içinde bulunulan döneme göre değişmiştir.⁵

Bütünleşme bir süreçtir ve aynı zamanda kendine özgü bir iç dinamiği vardır.

Bu nedenle bütünleşmenin tam olarak sağlanması için birçok aşamadan geçmesi gerekmektedir.⁶

Bütünleşmenin aşamaları ve gelişimi, teorilerin etkisinde kalmıştır.⁷

Ekonomik bütünleşme, siyasî bütünleşme, Avrupa bütünleşmesi çalışmaları ve aşamaları kanaatimca hukukun da bütünleşmesine neden olmuştur.

Başka bir ifadeyle çeşitli alanlardaki uluslararası bütünleşme çabaları ilerleme kaydedince hukukta da bütünleşme bazen kendiliğinden bazen de gereklilik sonucu çalışılarak, üzerinde uğraşarak sağlanmıştır.

“Hukuk ve bütünleşme” konusu bana bazen uluslararası birçok alandaki bütünleşmede hukukun rolünün ne olduğu konusunu hatırlatmaktadır.

Bazen de uluslararası bütünleşme sürecinde diğer alanların yanında hukukun da bütünleşmesinin mümkün olduğunu veya gerekli olduğunu ifade etmektedir.

İkinci anlayışı kabul edersek, her ülke için geçerli olabilecek şu soruları sorabiliriz:

Uluslararası bütünleşme sürecinde hukuk da bütünleşince, bu bütünleşmiş hukuk toplumlara her zaman fayda mı getirecektir?

Veya ne gibi faydalar sağlayacaktır?

Zarar getireceği alanlar da olabilecek midir?

Herhangi bir ülkenin hukuk sisteminin bütünleşmesi sırasında, egemenliğin devri sorunu nasıl çözümlenecektir?⁸

³ HAAS, Ernst B.: Beyond The Nation-State: Functionalism and International Organisation, Stanford 1964, s.26-27, Stanford University Press.

⁴ ALTINBAŞ, Deniz: agt.

⁵ ALTINBAŞ, Deniz: agt.

⁶ ALTINBAŞ, Deniz: agt.

⁷ Bu konuda fazla bilgi için bkz. ALTINBAŞ, Deniz: agt.

Hukuk devleti ilkesi ile demokratik devlet ilkesinin çatışma alanları var mıdır?

Varsa bu iki ilke nasıl bağdaştırılacak ve nasıl bütünleştirilecektir?

Hukukun bütünleşmesi ile hukuk alanlarının bütünleşmesi aynı anlamı gelmektedir?

Hükümetlerin ekonomik alanda yaptığı işlemler idarî yargı denetimine girmektedir.

Hükümetin siyasi sorumluluğu nerede başlamaktadır?

Mahkemelerin yaptıkları denetimin niteliği nedir?

Kamu yararı denetimi ve yerindelik denetimi midir?

Eğer böyle değilse ekonomik alandaki eylem ve işlemleri mahkemelerin denetlemesi neyi ifade etmektedir?

Mahkeme kararlarının ekonomik etkileri nelerdir?

Bugün hukukun bütünleşmesinin bir neticesi olarak, birçok ülkeler, hukukî konularının çözümü için uluslararası mahkemelerin yetkisini ve dolayısıyla bu mahkemelere başvurmayı kabul etmişlerdir.

O halde şimdi de şu soruyu sorabiliriz:

Dünyayı veya en azından Avrupa'yı kim yönetmektedir? Hükümetler mi yoksa mahkemeler mi?

Uluslararası Adalet Divanı'nın yetkisi birçok ülke tarafından tanınmıştır.

Avrupa Topluluğu Adalet Divanı'nın yetkisi de üye devletler tarafından tanınmıştır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararları devletler tarafından uygulanmakta ve bu kararlara göre ülkelerin kanunlarında ve anayasalarında değişiklikler yapılmaktadır.

Kamu hizmeti imtiyaz sözleşmeleri ile ilgili uyuşmazlık durumlarında uluslararası şirketler evsahibi devletin idarî yargısına başvurmamaktadırlar. Ancak çabuk sonuç alabilmek için uluslararası tahkimi tercih etmektedirler. Yabancı sermayeyi elde edebilmek için, devletler anayasalarında değişiklikler yapmakta ve idare mahkemelerinin yetki sınırları ve uluslararası tahkime başvurma koşulları konusunda anlaşmaktadırlar.

⁸ HAZIR, Hayati: "Avrupa Topluluğu Hukuku ile Türk Hukuk Sisteminin Bütünleşmesinde Egemenliğin Devri Sorunu", s.9-22, Prof.Dr.Halil CİN'e Selçuk Üniversitesi'nde 10.Hizmet Yılı Armağanı (17.11.1984-17.11.1994), Konya 1995, Selçuk Üniversitesi Yayınları No:129, Hukuk Fakültesi Yayınları No: 14.

Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi halinde çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınacaktır. (1982 Anayasası, Madde 90).

Uluslararası bir yardım sürecinde uluslararası kuruluş ile yardım alan devlet arasında çıkacak herhangi bir anlaşmazlık ulusal mahkemeler tarafından değil, genellikle o uluslararası kuruluşun merkezindeki bir “komisyon” tarafından çözümlenmektedir.

Uluslararası yardım sürecinde belirli bir projenin yürütülmesinde birbirlerine destek olan iki farklı uluslararası kuruluş arasında da uyuşmazlık çıkabilir. Aralarındaki sözleşmeye göre; bu uyuşmazlıklar, Daimî Hakem Mahkemesi tarafından çözümlenecektir.

Avrupa Ombudsmanı Avrupa Birliği kurum ve kuruluşlarının faaliyetlerindeki kötü yönetim (maladministration) ile ilgili şikâyetleri araştırır. Üye devletlerden birinin vatandaşı veya bu devletlerden birinde ikamet eden veya Birlikte kayıtlı bir işletme, birlik veya kurum ve kuruluşlar Avrupa Birliği Ombudsmanına şikâyette bulunabilir.

Bu örnekler çoğaltılabilir. Dolayısıyla, bu açıklamaların neticesinde “Avrupa’yı kim yönetiyor: Hükümetler mi, mahkemeler mi, yoksa mahkeme benzeri yerler mi?” sorusunu şöyle cevaplandırabiliriz:

Hukuk ve uluslararası bütünleşme öyle bir süreçtir ki, hemen hemen bütün devletler istekli olsalar da hatta bazı konularda olmasalar da bu hukuk bütünleşmesinin bir parçası olmakta ve hukukî mevzuatını bu duruma göre yeniden düzenlemektedirler.

Bu soruları sorduktan ve herbir ülkeyi –kendi şartlarına göre- düşünmeye davet ettikten sonra konu bir tek ülke üzerinde, yani sadece Türkiye bakımından somut olarak değerlendirilecektir.

II. TÜRKİYE’DEKİ UYGULAMA

1. Hukukun Evrensel (Genel) İlkeleri⁹

Hukukun evrensel (genel) ilkeleri hemen her hukuk devletinde kabul edilen ve uygulanan ilkelere dir.

⁹ EROĞLU, Hamza: İdare Hukuku Genel Esaslar, İdarî Teşkilât ve İdarenin Denetlenmesi, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş Beşinci Bası, Ankara 1985, s.112-116; ERKUT, Celâl: Hukuka Uygunluk Bloku, İstanbul 1996; ODYAKMAZ, Zehra-Ümit KAYMAK-İsmail ERCAN: Anayasa Hukuku İdare Hukuku, 2007 ve 2008 yılı Anayasa değişikliklerine ve son güncel mevzuata göre hazırlanmıştır, 8. Basıdan Tıpkı 9.Bası, İstanbul Ekim 2008, s.380-381, İkinci Sayfa Yayınları, Genel Yayın No:7, Dizi Yayın No:8.

Hukuk devleti tanımı yapılırken hukukun evrensel ilkelerine atıf yapılır.

Bu ilkeler hukukun yazılı olmayan kaynaklarındandır. Fakat bütün medenî milletlerce varolduğu kabul edilir. İdarenin, bu ilkelere uymaması onun sorumluluğunu doğurur.

Hukukun üstünlüğü, hukuk devleti, hukuk güvenliği, hukukî istikrar, adaletli hukuk düzeni, eşitlik, kamu hizmetleri karşısında eşitlik, kazanılmış haklar gibi ilkeler hukukun evrensel ilkelerindedir.

Bu ilkeler yargı organı bakımından yol gösterici bir niteliğe sahiptir.

İdare hukukunda hukukun genel ilkelerinin içeriğini ortaya koyan, Anayasa Mahkemesi'dir veya idarî yargı hâkimidir.

Türk hukukunda hukukun evrensel ilkeleri çoğunlukla anayasal ilkelerle birlikte kullanılmaktadır. Bu nedenle bu ilkelerin anayasal bir değere sahip olduğu kabul edilmektedir.

Anayasa Mahkemesi bir kararında şöyle demektedir: “*Kanunların Anayasa'nın açık hükümlerinden önce hukukun bilinen ve bütün uygar memleketlerde kabul edilen prensiplerine uygun olması şarttır*”.¹⁰

Bazen Danıştay bazı uyuşmazlıkların çözümünde hukukun genel ilkelerinin yer aldığı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi insan hakları bildirilerini kararlarında doğrudan kullanmaktadır.

O halde hukukun evrensel ilkelerine saygı konusunda Türkiye'nin hiçbir kaygısı yoktur.

2. 1982 Anayasası'ndaki Hukukun Uluslararası Bütünleşmesi İle İlgili Hükümler

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Fransız Yurttaşlık Belgesi, 1961 ve 1982 Anayasaları'nda ve gerekçelerinde vurgulanmaktadır.

1982 Anayasası olağandışı bir dönemin ürünü olduğu için onaltı kez değişikliğe uğramış ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile uyumlu hale gelmiştir. Türkiye bu uyumu sağlamak üzere kanunlar çıkarmaya halen devam etmektedir.

Ancak tüm ülkeler gibi Türkiye'nin de kendi tarih ve geleneklerinden gelen özel hükümler koyması olağandır.

Avrupa Birliği Anayasası'nı bile Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin bir kısmı benimsememişlerdir ki bu da her ülkenin kendi özelliklerini muhafaza etme isteğine güzel bir örnektir.

¹⁰ Anayasa Mahkemesi'nin 22.12.1964 gün ve E.1963/166, K.1964/76 sayılı kararı için bkz. Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, 22/115.

A. Genel Olarak Yer Alan İlkeler

1982 Anayasası başlangıç hükümlerinde ve diğer maddelerinde uluslararası hukuka ve uluslararası sözleşmelere gönderme yapmaktadır.

a) Başlangıç hükümlerinde “*Dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi*” cümlesi yer almaktadır.

b) 2.maddede “*..... insan haklarına saygılı....*” ibaresi yer almıştır.

c) Temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının durdurulması ile ilgili 15. maddede, “*... Olağanüstü durumlarda,... milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlâl edilmemek kaydıyla....*” şeklinde uluslararası hukuka uygun düzenleme yapılmıştır.

d) 16.maddeye göre temel hak ve hürriyetler, yabancılar için, milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlanabilir.

e) “Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi” başlıklı 42.maddeye göre “*..... eğitim ve öğretim kurumlarında okutulacak yabancı diller ile yabancı dille eğitim ve öğretim yapan okulların tâbi olacağı esaslar kanunla düzenlenir. Milletlerarası anlaşma hükümleri saklıdır.*”

f) “Savaş hali ilânı ve silâhlı kuvvet kullanılmasına izin verme” başlıklı 92.maddede “*Milletlerarası hukukun meşrû saydığı hallerde..... Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası anlaşmaların veya milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği haller*” denilmektedir.

B. 1982 Anayasası'nda Bütünleşme Amacı Yolunda Yapılan Değişiklikler¹¹

a) Başlangıç metninde önceleri şu ifade yer almaktaydı: “Hiçbir düşünce ve mülâhazanın Türk millî menfaatlarının karşısında koruma görmeyeceği...”. Ancak “düşünce ve mülâhaza” ibaresi düşüncenin suç olduğu izlenimini yarattığı için 2001 yılında anayasadan çıkarılmıştır. Bu nedenle “*.... hiçbir faaliyetin ...*” şeklinde değiştirilmiştir.

b) Anayasa'nın 10.maddesi “Kanun Önünde Eşitlik İlkesi” başlığını taşımaktadır. “*Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.*” Bu maddeye benzer maddeler hemen hemen her devletin anayasasında mevcuttur.

Ancak, 2004’de bu maddeye son yıllarda dünya gündeminde yoğun bir şekilde yer alan “toplumsal eşitlik (gender equality)” anlayışı çerçevesinde aşağıdaki fıkra eklenmiştir:

¹¹ Bu konuda fazla bilgi için bkz. ODYAKMAZ, Zehra-Ümit KAYMAK-İsmail ERCAN: age., s.272-289.

“Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir.. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür.”

Böylece anayasa devlete “pozitif ayırmacılık” görevini yüklemiştir. Pozitif ayırmacılık, yani fırsat önceliği eşit olmayan tarafı, diğer tarafla aynı düzeye gelene kadar desteklemek demektir. Türkiye, bu suretle 1985 yılında taraf olduğu Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Her Türlü Ayırmacılığın Önlenmesi Sözleşmesi’nin (UNCEDAW) gereklerinden birini yerine getirmiş olmaktadır.

c) 2001’de Anayasa’nın 13. maddesinde temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması ile ilgili kriterler değiştirilmiştir.

Temel hak ve özgürlükler “özlerine dokunmaksızın” ancak kanunla sınırlanabilir. “.....*Bu sınırlamalar, Anayasa’nın sözüne, ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.*” Bu maddeye eskiden var olan “özüne dokunmaksızın” ifadesi yeniden getirilmiş, “ölçülülük ilkesi” ise yeni konmuştur. Ölçülülük ilkesi bilindiği gibi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında sıkça kullanılmaktadır.

Burada “ölçülülük ilkesi” üzerinde biraz durmakta fayda vardır.¹²

¹² “Ölçülülük” konusunda bkz. METİN, Yüksel: Ölçülülük İlkesi, Karşılaştırmalı Bir Anayasa Hukuku İncelemesi, Birinci Baskı, Ankara Ekim 2002, 263 sayfa, Seçkin Yayıncılık San. ve Tic.A.Ş.; OĞURLU, Yücel: Karşılaştırmalı İdare Hukukunda Ölçülülük İlkesi, Türk Yüksek Mahkeme Kararları, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları, Avrupa Topluluğu Adalet Divanı ve Özellikle İngiltere Örneği Çerçevesinde Bir Denetim Ölçütü Olarak, Birinci Baskı, Ankara Temmuz 2002, 248 sayfa, Seçkin Yayıncılık San.ve Tic.A.Ş.; OĞURLU, Yücel: “İlk Örneklerinden Günümüze Danıştay’ın Ölçülülük İlkesine Yaklaşımı”, Danıştay 2003 Yılı İdarî Yargı Sempozyumu, Ankara 2003, Danıştay Yayınları; KURT, Aytaç: “Avrupa Hukukunda İyi Yönetim Hakkı Çerçevesinde Ölçülülük İlkesi”, <http://www.danistay.gov.tr/6%20.%20iyiyonetim.htm> ; ULUSOY, Ömer Âdil: “Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılmasında Yeni Kavram: Ölçülülük İlkesi ve Yasa Uygulayıcılar Açısından Uyma Zorunluluğu”, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/anyarg19/atasoy.pdf>.

- “Dernek Kurma Özgürlüğü” açısından ölçülülük ilkesi için bkz. ANAYURT, Ömer: “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Toplanma, Dernek ve Sendika Özgürlüğü”, Prof. Dr İlhan AKIN’a Armağan, Khuka, Cilt No:IV, Sayı:1, Yıl:6, 2003, s.44; METİN, Yüksel-Gamze ASLAN: “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde Dernek Özgürlüğü (Freedom of Association in the European Convention on Human Rights”, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi, Yıl: 2007, Cilt:12, Sayı:3, s.271-298.

“Mutlak nitelikteki sınırlanamaz ya da askıya alınamaz haklar ve özgürlükler dışında hiçbir hak ve özgürlük sınırsız değildir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi de koruma altına aldığı hak ve özgürlüklerin sınırlılığını açıkça kabul etmiş bulunmaktadır.”¹³

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin sınırlama konusunda koyduğu ölçüt; 'tedbirde ölçülülük' ya da 'müdahalede ölçülülük'tür.

Ölçülülük kavramı sınırlama ile elde edilebilecek genel yarar ve sınırlamanın neden olduğu bireysel zarar arasında denge ya da orantıyı ifade etmektedir.¹⁴

Devlet bir müdahale önlemine başvururken âdil bir denge sağlamaya gayret edecektir. Ölçülülük kelimesi ne Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ne de protokolde yer almamaktadır.... Ancak ölçülülük kavramının ifade ettiği anlam daha açık bir şekilde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve ek protokollerin bazı maddelerindeki ifadelerden çıkmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ölçülülük ilkesini doğrudan sözleşmede düzenlenen temel haklardan türetmekte hatta bir adım daha da atarak ölçülülük ilkesini, örtülü bir şekilde de olsa zikredilmediği hak ve özgürlükler alanında da uygulayarak uygulama alanını genelleştirmektedir. 'Durumun gerektirdiği ölçüde', 'demokratik toplum düzeninin gerekleri', 'ayırıcılık yasağı', Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından 'ölçülülük ilkesi' ile ilişkilendirilmektedir.'¹⁵

Ölçülülük ilkesinin dayandığı temel esaslar ve nasıl kullanılacağı “Yasa Uygulayıcıların Davranış Kurallarına Dair Uluslararası Sözleşme” çerçevesinde düzenlenmiştir. Bu sözleşme çerçevesinde “Polis Vazife ve Selâhiyetleri Hakkındaki Kanun”da ve diğer kanunlarda gerekli düzenlemeler yapılmaktadır.

“Yasa Uygulayan Görevliler İçin Davranış Kuralları” Birleşmiş Milletler tarafından 1979 tarihli uluslararası bir antlaşma ile tespit edilmiştir.

d) Anayasanın 19.maddesine göre: “Yakalanan veya tutuklanan kişi engeç kırksekiz saat ve toplu olarak işlenen suçlarda ençok dört gün içinde hâkim önüne çıkarılır.....Kişinin yakalandığı veya tutuklandığı

-
- Askerî Yüksek İdare Mahkemesi de “Ölçülülük İlkesi”ne gönderme yapmaktadır. Örnek için bkz. II/4/B.

¹³ Bu konuda örnek olarak bkz. Golder/İngiltere; Mathieu-Mohin ve Clerfayt/Belçika; Brogan ve Diğerleri/İngiltere (KURT, Aytaç: agm., s.4'ten naklen).

¹⁴ KURT, Aytaç: agm.

¹⁵ KURT, Aytaç: agm.; EISSEN, Marc-Andre: “The Principle of Proportionality In the Case-Law of The European Court of Human Rights”, R.St.J.Macdonald/F.Matscher/H.Petzold (KURT, Aytaç: agm.'den naklen).

yakınlarına derhal bildirilir Bu esaslar dışında bir işleme tâbi tutulan kişilerin uğradıkları zarar, tazminat hukukunun genel prensiplerine göre, Devletçe ödenir.”

Maddenin ilk şeklinde toplu olarak işlenen suçlar için öngörülen 15 günlük süre 4 güne indirilmiş ve yakınlarına derhal bildirme ve yaptırım olarak tazminat Anayasa'ya girmiştir.

e) Anayasa madde 28'de düzenlenen “basın hürriyeti” başlıklı fıkrada “kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayın yapılamaz” hükmü Anayasa'dan çıkarılmıştır.

f) 2001'de “Suç ve cezalara ilişkin esaslar” başlıklı 38.maddeye “*Kanuna aykırı olarak elde edilmiş bulgular delil olarak kabul edilemez.*” cümlesi eklenmiştir.

g) 2004'te Anayasa'nın pekçok maddesinde ve 38.maddede yer alan “ölüm cezaları” ifadeleri Anayasa'dan çıkarılmıştır.

h) 2004 yılında 38. maddenin son fıkrası “*Uluslararası Ceza Divanına taraf olmanın gerektirdiği yükümlülükler hariç olmak üzere vatandaş, suç sebebiyle yabancı bir ülkeye verilemez.*” şeklinde değiştirilmiştir.

Değişiklikten önce vatandaş hiçbir şekilde yabancı bir ülkeye geri verilemiyordu.

i) “Temel hak ve hürriyetlerin korunması” başlıklı 40.maddeye 3 Ekim 2001 yılında yeni bir fıkra eklenmiştir: “*Devlet, işlemlerinde, ilgili kişilerin hangi kanun yolları ve mercilere başvuracağını ve sürelerini belirtmek zorundadır.*”

Bu değişiklikte şeffaf idarenin sağlanması hedeflenmiş ve devlete yükümlülük getirilmiştir.

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin 77/31 sayılı kararı ile üye devletlere “Bireyin İdarî İşlemler Karşısında Korunması” konulu tavsiyede bulunulmuştur. Bu hüküm de bu tavsiye kararının uygulamaya geçirilmesidir.

j) 2001 yılında “Ailenin Korunması” başlıklı 41. maddeye “Aile Türk toplumunun temelidir” cümlesinden sonra gelmek üzere “*ve eşler arasında eşitliğe dayanır*” cümlesi eklenmiştir.

Bu değişiklik de yukarıda ifade edildiği üzere dünya gündeminde ve Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nde (UNCEDAW) yer alan “toplumsal eşitlik” zihniyetinin sonucudur.

k) Devletleştirme ile ilgili 47.maddede 1999 yılında yapılan değişiklikte -dünyadaki örneklerine uygun olarak- özelleştirme de düzenlenmiştir.

l) 2001’de “Çalışma Hakkı ve Ödevi” başlıklı 49.maddeye ilk defa çalışanları korumayı amaçlayan ifadelerin yanına “*işsizleri korumak*” ifadesi eklenmiştir.

m) Anayasa’nın “Dilekçe hakkı” başlıklı 74. maddesinde “karşılıklılık esası” gözetilmek kaydıyla Türkiye’de ikamet eden yabancılar için de dilekçe hakkı kabul edilmiştir.

Fıkra 2’deki “*Kendileriyle ilgili başvuruların sonucu gecikmeksizin dilekçe sahiplerine yazılı olarak bildirilir.*” cümlesi de hizmet veren devlet ilkesi gereği 2001 yılında eklenmiştir.

n) Anayasa’nın 90.maddesi “Milletlerarası Antlaşmaları Uygun Bulma” başlığını taşımaktadır ve uluslararası sözleşmeler konusunda çok olumlu hükümler içermektedir. 2004 yılında madde değiştirilmemiş, sadece maddeye ek yapılmıştır.¹⁶

90.madde şöyledir:

“Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve milletlerarası kuruluşlarla yapılacak andlaşmaların onaylanması, TürkiyeBüyük Millet Meclisi’nin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır..... Usûlüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiasıyla Anayasa Mahkemesi’ne başvurulamaz.....”

“Andlaşmaların yargı denetimi dışında tutulması” kuralı uluslararası ilişkilerde sürekliliği sağlamak amacını gütmektedir.

Bu kuralla yargı denetimi dışında tutulmak istenen, antlaşmayı uygun bulma kanunları değildir; yürütme organının yürürlüğe koyduğu, idarenin uyguladığı “uluslararası antlaşmalar”ın kendileridir.

Bu nedenle, antlaşmadan bağımsız olarak onaylamayı uygun bulma kanunlarına karşı Anayasa Mahkemesi’ne başvurulabilir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve eki protokoller veya diğer başka uluslararası sözleşmeler 1982 Anayasası madde 90’a göre kabul edilmiş ve Türk iç hukukunda yerini almıştır.

(Ek cümle): “.....Usûlüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı

¹⁶ 1982 Anayasası’nın 90.maddesi ile ilgili olarak fazla bilgi için bkz. GEREK, Şahnaz-Ali Rıza AYDIN: “Anayasa’nın 90.Maddesi Değişikliği Karşısında Yasaların Geleceği ve Anayasal Denetim”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı:55, Yıl:2004, s.226-238; ODYAKMAZ, Zehra-Ümit KAYMAK-İsmail ERCAN: age., s.280-281.

hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.”

Kamu hukukunda kanunlar ile uluslararası antlaşmaların normlar hiyerarşisindeki yeri veya birbirlerine olan üstünlükleri hayli tartışılan bir konuydu. Bu değişiklik ile tartışmaya son verilmiş ve uluslararası antlaşmalarla kanunların –uyuşmazlıkların çözümü sırasında- çatışması durumunda uluslararası antlaşmalara öncelik verileceği hükmü benimsenmiştir.

Ancak bu hükmün geçerli olabilmesi için uluslararası antlaşmanın “temel hak ve özgürlüklere ilişkin olması” şartı bulunmaktadır.

Bu değişiklik bütünleşmeyi sağlayan değil, bütünleşmeyi arttıran bir değişikliktir.

Madde 90, Anayasa Mahkemesi’ni de bağlamaktadır. O halde Anayasa Mahkemesi de hukukun bütünleşmesine katılmaktadır.

o) Anayasa’nın 125.maddesi “Yargı Yolu”başlığını taşımaktadır. *“İdarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır. (Ek hüküm): Kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinde bunlardan doğan uyuşmazlıkların millî veya milletlerarası tahkim yoluyla çözülmesi öngörülebilir. Milletlerarası tahkime ancak yabancılık unsuru taşıyan uyuşmazlıklar için gidilebilir.....”*

İdarî sözleşmelerden doğan uyuşmazlıklar kural olarak idarî yargıda çözümlenir. Ancak 13.08.1999 tarihli ve 4446 sayılı Kanunla Anayasa’nın 125.maddesine bir fıkra eklenmiştir ve imtiyaz sözleşmelerinden kaynaklanan uyuşmazlıkların millî veya milletlerarası tahkim yolu ile çözülmesi imkânı getirilmiştir.¹⁷

Anayasa değişikliğinin yapılmasından sonra, tahkim yoluna gidilmesi halinde uygulanacak kurallar da yeni bir (4501 sayılı) kanunla düzenlenmiştir.¹⁸

Ancak bu madde ile getirilen yenilik her zaman fayda mı sağlayacaktır?

Uluslararası şirketler, daha doğrusu çok uluslu şirketler yatırım yaptıkları devletin yargısına tâbi olmak istememektedirler.

¹⁷ Bu konuda fazla bilgi için bkz. KESKİN, Bayram: Kamu Hizmetinin Görülmesine İlişkin Sözleşmelerde Uluslararası Tahkim, Ankara Ocak 2008, Arıkan Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.; GÜNDAY, Metin: İdare Hukuku, 9.Baskı, Ankara 2004, s.308-309, s.314-317; ODYAKMAZ, Zehra-Ümit KAYMAK-İsmail ERCAN: age., s.503-504.

¹⁸ 21.1.2000 gün ve 4501 sayılı Kamu Hizmetleri ile İlgili İmtiyaz Şartlaşma ve Sözleşmelerinden Doğan Uyuşmazlıklarda Tahkim Yoluna Başvurulması Halinde Uyulması Gereken İlkelere Dair Kanun için bkz. 22.1.2000 tarih ve 23941 sayılı Resmî Gazete.

Bu konuda çeşitli gerekçeler ileri sürmektedirler. Bu gerekçelerden konumuzu ilgilendiren bir tanesi de “yargıda işlerin uzun sürmesi” gerekçesidir.

İşte yabancı şirketler eğer idarî yargıda da “uluslararası tahkim” kabul edilirse o ülkeye daha çok yatırım yapacaklarını ifade etmektedirler.

Bu sebeplerle yapılan değişiklik o ülkenin ekonomisine nasıl bir katkıda bulunmuştur veya bulunmaktadır?

Konuya Türkiye açısından bakarsak:

1999 yılında “idarî yargı için tahkime gidilmesi” yolunun açılmasından sonra ülkemize çok uluslu şirketlerin yaptıkları yatırımlar yüzde kaç oranında artmıştır?

Çıkan uyuşmazlıklardan yüzde kaçını için Türk idarî yargısına gidilmiş, yüzde kaçını için uluslararası tahkime gidilmiştir?

Uluslararası tahkime gidilerek çözülen uyuşmazlıklar Türkiye’deki yatırımlar için ne derecede fayda sağlamıştır?

Bu konularda yapılmış istatistik yoktur. Bilimsel verilere dayalı cevap tarafımdan verilememektedir.

Tahkim; bir özel hukuk kurumudur ve yalnızca tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebilecekleri, yetkilerini kullanabilecekleri uyuşmazlıkların çözümlenmesinde düşünülebilir.

Hakemler tahkim usulünde tarafların karşılıklı çıkarlarını uzlaştırarak bir çözüme varmaya çalışırlar.

Oysa, idarî uyuşmazlıklar ve idarî davalar, çıkar uzlaşması yoluyla değil, bu alanda geçerli hukuk kuralları uyarınca çözümlenir.

Hakemlerin; tarafların çıkarlarını uzlaştırmak için atacakları her adım kamu yararından verilecek bir ödüne dönüşebilir.

Sonuçta imtiyaz sahibinin çıkarları korunurken, halkın çıkarları zedelenmiş olabilir.¹⁹

Bu nedenle, idarî uyuşmazlıklarda tahkim yolunun açılmasıyla bireysel yarar ile kamu yararı arasında bulunan ve kamu yararı lehine olan dengenin bozulabileceği düşünülebilir.

Uluslararası tahkime gidilebilmesi için Anayasa’nın 125.maddesinde öngörülen “yabancılık unsuru”, 4501 sayılı “Kamu Hizmetleri ile İlgili İmtiyaz Şartlaşma ve Sözleşmelerinden Doğan Uyuşmazlıklarda Tahkim Yoluna

¹⁹ ODYAKMAZ, Zehra-Ümit KAYMAK-İsmail ERCAN: age., s.511-512; KESKİN, Bayram: age., s.123 vd.; GÜNDAY, Metin: age., s.315-317.

Başvurulması Halinde Uyulması Gereken İkelere Dair Kanun”da tarif edilmiştir.²⁰

1982 Anayasası (md.155) Danıştay’ın kamu hizmeti imtiyaz şartlaşma ve sözleşmeleri üzerindeki yetkisini “inceleme” olarak belirlemiştir.

Ancak Avrupa Birliği’ne uyum süreci içinde ve hukukumuzun uluslararası bütünleşmesini sağlamak için Anayasa’nın bu maddesinde 1999 yılında değişiklik yapılmıştır.²¹

Danıştay’ın imtiyaz şartlaşma ve sözleşme tasarıları üzerindeki **inceleme görev ve yetkisi** sadece **düşünce bildirme görevi** haline getirilmiştir.^{22 23}

O halde Danıştay’ın kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmeleri üzerindeki yetkisi daraltılmıştır: Çünkü “düşünce/görüş bildirmek” ile “incelemek” arasında fark vardır.

²⁰ 4501 sayılı Kanuna göre “yabancılık unsuru”, sözleşmeye taraf, kurulu veya kurulacak şirket ortaklarından en az birinin yabancı sermayeyi teşvik mevzuatı hükümlerine göre yabancı menşeli olması veya sözleşmenin uygulanabilmesi için yurtdışı kaynaklı sermaye veya kredi veya teminat sözleşmelerinin akdedilmesinin gerekli olması durumlarından biri” olarak tanımlanmaktadır. Dikkat edilirse sözleşmeye taraf kurulu ya da kurulacak şirket ortaklarından birinin, şirketteki hisse oranı asgarî düzeyde dahî olsa, bu durum yabancılık unsurunun kabulü için yeterli olacağı gibi, sözleşmeye taraf şirket ortaklarının tamamı, Türk vatandaşı olsalar bile, sözleşmenin uygulanabilmesi için yurtdışı kaynaklı sermaye veya kredi veya teminat sözleşmesinin yapılabilmesi gerekli ise yine yabancılık unsurunun kabulü gerekecektir.

4501 sayılı Kanuna göre kamu hizmeti imtiyaz sözleşmelerine tahkim şartı konulmamışsa bu sözleşmelerden doğan uyuşmazlıklar ilk derece mahkemesi olarak Danıştay’da, tahkim şartı konulmuşsa Hakem Heyeti önünde çözümlenecektir.

KESKİN, Bayram: age., s.219-220; ODYAKMAZ, Zehra-Ümit KAYMAK-İsmail ERCAN: age., s.511-512.

²¹ 13.8.1999 gün ve 4446 sayılı Kanun için bkz. 21.12.1999 tarih ve 23913 sayılı Resmî Gazete.

²² 18 Aralık 1999 gün ve 4492 sayılı Kanun ile Danıştay Kanunu’nun Danıştay’ın imtiyaz şartlaşma ve sözleşme tasarıları üzerindeki inceleme görevini düzenleyen maddeleri değiştirilmiş ve Anayasa’da yapılan değişiklik ile uyum sağlanmıştır.

²³ GÜNDAY, Metin: age., s.308-309.

İnceleme; görüş bildirmekten daha kapsamlıdır. Nitekim, Anayasa Mahkemesi -Danıştay için- şöyle demektedir: “Görüş (düşünce) bildirmek; konu hakkında düşünce, değerlendirme ve özetle kanısını belirtmektir.

Daha kapsamlı olan inceleme ise; her yönden üzerinde durularak bağlantılı, karşılaştırmalı ve kapsamlı biçimde üzerinde çalışmak, aykırılıkları saptayıp gidermek için önlem ve önerileri açıklamak, son biçimini de belirlemektir.”²⁴

p) Madde 143’teki Devlet Güvenlik Mahkemeleri, genel/tabî mahkemelerden ayrılmış özel bir mahkeme olduğu için bu niteliği sebebiyle uluslararası alanda eleştirilere uğruyordu. Bir de askerî üyesi vardı. Bu eleştiriler neticesinde bu mahkemeler lağvedilmiştir.

O halde Türk yargı organları uluslararası sözleşmeleri gözetmektedirler. Anayasa Mahkemesi, Danıştay ve Askerî Yüksek İdare Mahkemesi kararlarında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve diğer uluslararası sözleşme ve belgelere atıf yapmaktadırlar.

3. Anayasa Mahkemesi Kararlarından Örnekler

A. Anayasa Yargısında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin Yeri²⁵

İnsan içinde yaşadığı ulusun bireyi olduğu kadar aynı zamanda insanlığın da üyesidir.

Bundan dolayı çağımızda insan hak ve özgürlükleri, yalnızca ulusal hukuk sorunu olmaktan çıkmış, evrensel bir anlam ve içerik kazanmıştır.

İnsan hakları alanında Türkiye’nin de taraf olduğu bu en önemli sözleşme Türk Anayasası’nın da dayanağıdır.

Bu bakımdan Anayasa Mahkemesi, anayasal denetim sürecinde, yani Anayasaya aykırılık sorununu incelerken Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne doğrudan dayanmasa bile yardımcı norm olarak kullanmaktadır, değer ve etkisini gözetmektedir.

• Türk anayasa yargısında, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin yerini belirleyebilmek için önce 1982 Anayasası ile arasındaki bağlantıya bakmak gerekmektedir. Bu bağlantıyı üç ana başlık altında gösterebiliriz:

²⁴ Anayasa Mahkemesi’nin 21.6.1991 gün ve E.1990/19, K.1991/15 sayılı kararı için bkz. Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, Sayı:28, Cilt:1, s.3 vd.; GÜNDAY, Metin: age., s. 376.

²⁵ Bu konuda fazla bilgi için bkz. GEREK, Şahnaz-Ali Rıza AYDIN: “Türk Anayasa Yargısında İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’nin Yeri”, Amme İdaresi Dergisi, Sayı: 3, Cilt:37, Eylül 2004, s.83-110.

a) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 1982 Anayasası'nın dayanağı ve gerekçesidir.

b) 1982 Anayasası'nın uluslararası hukuka ve sözleşmelere gönderme yapan hükümleri mevcuttur.

c) 1982 Anayasası'nın "milletlerarası andlaşmaları uygun bulma" başlıklı 90.maddesi iç hukukla uyumsuzluk halinde uluslararası antlaşmalara öncelik tanımaktadır.²⁶

Anayasa Mahkemesi'nin K.1990/31 sayılı kararında, Türkiye'nin taraf olduğu ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin de içinde yer aldığı sözleşmeler, "*Türk iç hukuku bakımından kanun niteliği kazanmış olan uluslararası sözleşme*" olarak tanımlanmıştır.

B. Anayasa Mahkemesi'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Yer Veren Kararlarından Örnekler

Anayasa Mahkemesi'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne yer veren kararlarına örnekler gittikçe artmaktadır.

Bu artış ile uluslararası hukukun bütünleşmesi arasında, kanaatimca bir paralellik bulunmaktadır.

• O halde bu artışın araştırmacılar tarafından tesbit edilmiş bulunan nedenlerini buraya aktaralım:²⁷

a) Anayasa Mahkemesi'nin önüne gelen dava veya başvurularda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin kapsamına giren konular çoğalmaktadır.

b) Yasama organının anayasaya uygun kanun çıkarmasında ortaya çıkan tartışmalar çoğalmaktadır ve kanunlarda sözleşme kapsamına giren konuların ihlâli iddiaları artmaktadır.

c) Sözleşme kapsamına giren konular ve özellikle de insan hakları konusunda toplumsal bilinç artmaktadır.

d) Sözleşme kapsamı ek protokollerle zenginleştirilerek genişletilmekte, sözleşmenin ve sözleşmeyi yorumlayarak kapsamını çizen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının uluslararası alanda olduğu gibi Türkiye'de de evrensel hukuk kurallarına katkısı artmaktadır.

e) İnsanın içinde yaşadığı ulusun bireyi olması kadar aynı zamanda insanlığın da bir üyesi bulunması nedeniyle, çağımızda insan hak ve

²⁶ 1982 Anayasası'nın 90.maddesi için bkz. II/3/B. 1982 Anayasası'nda Bütünleşme Amacı Yolunda Yapılan Değişiklikler (n) maddesi ve (16) no.lu dipnot.

²⁷ GEREK, Şahnaz-Ali Rıza AYDIN: "Türk Anayasa Yargısında", agm., s.87.

özgürlükleri yalnızca ulusal bir hukuk sorunu olmaktan çıkarılarak evrensel bir anlam ve içeriğe kavuşmaktadır.

f) 1961 ve 1982 Anayasalarının özgün metnine kıyasla 1982 Anayasası değişikliklerinde sözleşmenin birçok kuralı gerekçe olarak alınmış veya bu kurallardan esinlenilmiştir.

g) Anayasaya aykırılığı ileri sürülen kanun hükümlerinin gerekçelerinde Sözleşmeye yer verilmektedir.

• **Anayasa Mahkemesi'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne yer veren kararlarından birkaç örnek verecek olursak:**

a) Anayasa Mahkemesi bir kararında şöyle demektedir:

“Kanunkoyucunun yasama faaliyetlerinde kendisini her zaman anayasa ve hukukun üstün kuralları ile bağlı tutması gerekmektedir..... Kanunun da üstünde kanunkoyucunun bozamayacağı temel hukuk prensipleri ve anayasa bulunmaktadır....”

Bu kararıyla Anayasa Mahkemesi; İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni temel hukuk prensiplerinin yer aldığı kurallar bütünü olarak göstermektedir.²⁸

b) Yine Anayasa Mahkemesi'ne göre İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin buyurucu ve bağlayıcı içeriği “üstün ve evrensel hukuk kuralı” niteliği taşımaktadır.

29.01.1980 günlü kararda Anayasa Mahkemesi şöyle demektedir: *“İnsan, içinde yaşadığı ulusun bireyi olduğu kadar, aynı zamanda insanlığın üyesidir. Bu durum, çağımızda insan hak ve özgürlüklerini yalnızca ulusal bir hukuk sorunu olmaktan çıkarmıştır. Ona evrensel bir anlam ve içerik kazandırmıştır. Bu bakımdan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ni ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni bir değerlendirme yaparken gözden uzak tutmaya imkân yoktur.”*²⁹

c) Anayasa Mahkemesi İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne; kanunların anayasaya uygunluğu denetiminde doğrudan dayanmamakta, değerlendirmede gözetmektedir.

Aydınlatıcı, destekleyici, zenginleştirici norm olarak kullanılmaktadır.

²⁸ GEREK, Şahnaz-Ali Rıza AYDIN: “Anayasa'nın 90.Maddesi ..”, agm., s.235; Anayasa Mahkemesi'nin 11.10.1963 gün ve E.1963/124, K.1963/243 sayılı kararı için bkz. Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi 1/422.

²⁹ GEREK, Şahnaz-Ali Rıza AYDIN: “Anayasa'nın 90.Maddesi ..”, agm., s.235; Anayasa Mahkemesi'nin 29.1.1980 gün ve E.1979/80, K.1980/11 sayılı kararı için bkz. Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, 18/87.

Bazı kararlarında da anayasaya aykırılığı ileri sürülen kuralın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne de uygun olup olmadığını belirtmektedir.

Anayasa Mahkemesi 27.9.1967 günlü kararında örgütlenme özgürlüğünün sınırlandırılmasına ilişkin kuralın anayasaya aykırılık iddiasını reddetmiştir ve şöyle demiştir:

".....Bu sınırlama, 6366 sayılı Kanunla onaylanmış olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 11.maddesinin 2 sayılı bendine de uygundur".³⁰

d) Anayasa Mahkemesi 29.11.1990 tarihli kararında uluslararası sözleşmelerde evrenselleşmiş kurallara ve bu kurallarla uyum içinde olan anayasa kuralına birlikte gönderme yapmış ve şu kararı vermiştir:

"Medenî Kanun'un 159.maddesinin, kocanın, karının iş veya mesleğini yürütmesine izin vermesini öngören düzenlemesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olduğu, Türk iç hukuku bakımından kanun niteliği kazanmış olan uluslararası sözleşmelerde evrenselleşmiş "kadın-erkek eşitliği" ve "karı ile kocanın eşit medenî haklara sahip oldukları" kuralına ve bu kurallarla uyum içinde olan Anayasa'nın 10.maddesine aykırıdır".³¹

Aslında bu hüküm İsviçre Medenî Kanunu'ndan 1926'da aynen iktibas olunan eski Türk Medenî Kanunu'nda vardı.

e) Anayasa Mahkemesi 28.2.1991 tarihli kararında, insan ve çocuk haklarıyla bu konulardaki bildiri ve sözleşmelere yer vermiş, itiraz konusu kuralın, Anayasa'ya ve bu konudaki uluslararası güvencelere aykırı düştüğüne karar vermiştir.³²

C. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Anayasa Mahkemesi Kararlarında Kullanım Yöntemleri

Bu konuyu bitirmeden önce Anayasa Mahkemesi'nin gerekçeli kararlarında sözleşmeye ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına yer verirken kullandığı yöntemlere bakmakta da fayda vardır.

Anlatım, yorumlama ve yer alış şekillerine bakılırsa;

³⁰ GEREK, Şahnaz-Ali Rıza AYDIN: "Anayasa'nın 90.Maddesi", agm., s.236.

³¹ GEREK, Şahnaz-Ali Rıza AYDIN: "Anayasa'nın 90.Maddesi", agm., s.236; Anayasa Mahkemesi'nin 29.11.1990 gün ve E.1990/30, K.1990/31 sayılı kararı için bkz. Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, 27-1/48.

³² GEREK, Şahnaz-Ali Rıza AYDIN: "Anayasa'nın 90.Maddesi", agm., s.236; Anayasa Mahkemesi'nin 28.2.1991 gün ve E.1990/15, K.1991/5 sayılı kararı için bkz. Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, 27-1/161.

a) Bazı kararlarda sözleşmeye yer verme nedenleri konunun özelliğine göre açıklanarak gerekçelendirilmiştir.

b) Bazı kararlarda hiçbir açıklama yapılmadan sözleşmeye doğrudan gönderme yapılmıştır.³³

4. İdarî Yargı Kararlarından Örnekler

A. Danıştay Kararlarından Bir Örnek

Danıştay'a göre devlet, usulüne uygun olarak onaylanıp yürürlüğe konulan uluslararası sözleşmelerde yer alan hak ve özgürlükleri kendi vatandaşlarına da tanımak ve iç hukukunda sözleşme hükümleri doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapmak zorundadır.

Danıştay bir kararında şöyle demektedir:

“..... Konunun, düşünce açıklama özgürlüğünü ilgilendiren boyutu gözönüne alınarak, uyumsuzluğu insan hakları ile ilgili uluslararası hukuk kuralları ve Anayasa açısından da incelemek gerekli görülmüştür. İnsan haklarına ilişkin uluslararası belgelerde yer alan hükümlerle bireyin uluslararası hukukun bir süjesi durumuna getirildiği tartışmasızdır. Bu belgelerde devlet, başka devletlere karşı, kendi vatandaşlarının bu haklardan yararlandırılacağına dair yükümlülük altına girmektedir.

1982 Anayasası'nın 90.maddesinin son fıkrasına göre “usulüne göre yürürlüğe konulmuş bir sözleşme anayasaya aykırı hüküm taşısa bile uygulanmaktan alıkonulamaz.....”. Kendisinden önce veya sonra çıkmış olan yasalara aykırılığı, ya da sonradan çıkan yasanın sözleşme kurallarını değiştirdiği ileri sürülerek uygulanması savsaklanamaz. Bu durum Türk hukukunda genellikle kabul edilmektedir. Anayasa, antlaşmaların anayasaya aykırılığının ileri sürülemeyeceğini açıklamaktadır. Böylece iç hukuk yönünden antlaşmaların üstünlüğü ilkesini benimsediğini belirtmektedir. Uluslararası sözleşmelere karşı Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamamaktadır..... Böylece bu uluslararası sözleşmeler iç hukukta yasalar üstü bir konumdadır. Yürütme ve yargı organları için bağlayıcı niteliktedir. Nitekim Anayasa Mahkemesi pekçok kararında İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin 11.maddesini bir anayasa kuralı olarak değerlendirmiş ve böylece sözleşmenin anayasal değer taşıdığını kabul etmiştir. Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeleri yukarıda belirtilen çerçevede ele almak 18.5.1954 tarihli Türkiye tarafından onaylanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi üzerinde durmak gerekli görülmüştür. Sözleşmenin 10.maddesinin 1.fıkrası birinci ve ikinci tümceleri ...Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni onaylamakla T.C. Devleti, bu sözleşmede

³³ GEREK, Şahnaz-Ali Rıza AYDIN: “Türk Anayasa Yargısında”, agm., s.88-89.

yazılı hak ve özgürlükleri kendi vatandaşlarına da tanımak yükümlülüğündedir. Ve iç hukukunda sözleşme hükümleri doğrultusunda gerekli düzenlemeleri yapmak zorundadır. Bu hususta sözleşmeye taraf diğer devletlere karşı uluslararası bir yükümlülük altına girdiğine kuşku yoktur. Nitekim, sözleşmenin 1.maddesinde, 57.maddesinde 15 Ocak 1989 tarihli Viyana Belgesiyle de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10/2 maddesinde ... 10/1 maddesine koşut düzenleme getiren 26.maddenin 1. fıkrası³⁴

Görüldüğü gibi Danıştay uluslararası belgelere kararlarında yer vermektedir.

B. Askerî Yüksek İdare Mahkemesi Kararlarından Bir Örnek

Askerî Yüksek İdare Mahkemesi de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne atıfta bulunarak karar vermektedir. İlginç bir örneği aktarmak isterim:

Askerî Yüksek İdare Mahkemesi; sevgilisiyle buluşmak için izin almaksızın üssü terk eden genç subayın pilotluk kursundan çıkartılması kararını iptal etmiştir.

Askerî Yüksek İdare Mahkemesi 2. Dairesi teğmenin almış aldığı 7 günlük oda hapsi disiplin cezasının ilk olduğunu belirtmiş, tekrar /mükerrerlik olmadığını vurgulamıştır. İlâveten, verilen uçuştan ayırma kararının ölçülülük ilkesine aykırı şekilde verildiğini belirtmiş, uçuştan ayırma kararı her ne kadar takdir hakkı kapsamında olsa da hukuka aykırı olduğu kanaat ve sonucuna varmıştır. Bu kararın gerekçesinde Türk Anayasası'na ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne göndermede bulunmuştur.

5. Diğer Örnekler

A. Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (UNCEDAW)³⁵

Hukukun uluslararası bütünleşmesine en güzel örneklerden biri de Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (UNCEDAW)'dir. Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne (UNCEDAW) 1985 yılında taraf olan Türkiye hukukî, siyasî, ekonomik ve kültürel alanlarda tedbirler alma yükümlülüğünü üstlenmiştir.

Bu doğrultuda anayasa, kanun ve sosyal hayatta değişiklikler yapmıştır.

³⁴ Danıştay 5.Dairesi'nin 22.05.1991 gün ve E.1986/1723, K.1991/933 sayılı kararı için bkz. Danıştay Dergisi, Sayı: 84-85 (MT/SE).

³⁵ UNCEDAW için bkz. ODYAKMAZ, Zehra: "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) Açısından Türk Kadınının Durumu", İşveren, Nisan-Mayıs 2005, Sayı:7-8, Cilt:43, s.34-37.

Anayasamızda pozitif ayrımcılık, kadın ve erkeğin eşit olması gibi hükümler yer almıştır.

Hukukî açıdan bütün kanunlarımız kadın-erkek ayrımcılığı yapan maddelerden arındırılmıştır.

Sosyal açıdan ise kadın-erkek eşitliği ile ilgili önyargıların ve yanlış geleneklerin tasfiye edilmesine çalışılmaktadır.

B. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru

Hukuk devleti ilkesinin temel şartlarından birisi, idarenin işlem ve eylemlerinin yargı yoluyla denetlenmesidir.

Sadece ulusal düzeyde uygulanan denetim yolları değil, uluslararası düzeyde koruma yolları kabul edilmiştir. Türk hukukuna göre yönetilenler, iç hukuk yollarını tükettikten sonra bireysel olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurmakta, devlete karşı dava açabilmektedirler.

C. 2577 sayılı İdarî Yargılama Usulü Kanunu ve Yargılamanın Yenilenmesi³⁶

2577 sayılı İdarî Yargılama Usulü Kanunu'nun 53.maddesi yargılamanın yenilenmesi isteminde bulunabilme şartlarını ve sebeplerini sayma yolu (numerus clausus) ile düzenlemektedir. Bu sebeplere 2003 yılında bir yeni sebep eklenmiştir. Buna göre hüküm, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin veya eki protokollerin ihlâl edilmesi suretiyle verilmiş olmalıdır. Bu durum da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kesinleşmiş kararıyla tesbit edilmiş bulunmalıdır.

Türk idarî yargısında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin bu kararı üzerine yeni bir yargılamanın yenilenmesi yolu açılmış olmaktadır.

³⁶ GÖZÜBÜYÜK, A.Şeref: Yönetmelik Yargı, Güncelleştirilmiş 23. Bası, Ankara Ekim 2005, s.530, Turhan Kitabevi Yayınları; ODYAKMAZ, Zehra-Ümit KAYMAK-İsmail ERCAN: İdarî Yargı, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4.Bası, 51 Adet Çözümlü Soru, İstanbul Ekim 2008, s.342, İkinci Sayfa Yayınları, Genel Yayın No:8, İkinci Sayfa Dizisi:6; ODYAKMAZ, Zehra: Türk İdarî Yargılama Usulünde Kararlara Karşı Başvuru Yolları, Birinci Baskı, İstanbul Mayıs 1993, s. 93-96, Alfa Basım Yayım Dağıtım, Yayın No:123, Hukuk Dizisi:46.

**D. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin 77/31 sayılı
"Bireyin İdarî İşlemler Karşısında Korunması" Konulu Tavsiye
Kararı³⁷**

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin 28 Eylül 1977 tarihli ve 77/31 sayılı kararı "Bireyin İdarî İşlemler Karşısında Korunması" başlığını taşımaktadır.

Bu karar ile beş ilke tesbit edilmiştir:

Bu ilkeler; dinlenilme hakkı, bilgi kaynaklarına erişim hakkı, hukukî yardım ve temsil, idarî işlemlerin gerekçeli olması, işlemlere karşı başvuru yollarının gösterilmesidir.

Türkiye bu beş ilkeyi düzenleyen bir "Genel İdarî Usûl Kanunu" tasarısı hazırlamıştır. Tasarı görüşülmek üzere parlâmentoda beklemektedir.³⁸

Ancak, bu ilkelerin çoğu hukukun uluslararası bütünleşmesinin etkisiyle genel bir İdarî Usûl Kanunu yürürlükte olmadığı halde mevzuatımıza girmiştir.

a) 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu³⁹

Bilgi edinme hakkı Türk Anayasası'nda açıkça düzenlenmemiştir. Ancak, "Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti" başlıklı 26. madde ile "Dilekçe Hakkı" başlıklı 74. madde dolaylı olarak idareden bilgi alınacağı konusunu içermektedir.

2001 yılında Avukatlık Kanunu'nda değişiklik yapılmıştır ve "Yargı organları, emniyet makamları, diğer kamu kurum ve kuruluşları, noterler,

³⁷ Bu konuda fazla bilgi ve "**İngilizce Kaynakça**" için bkz. ODAYAKMAZ, Zehra: Hazırlanmakta Olan İdarî Usul Kanunu Açısından Demokratikleşme Sürecinde Şeffaflaşma ve Bireye Tanınan Haklar", Prof.Dr.Naci KINACIOĞLU'na Armağan, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:I, Sayı:2, Aralık 1997, s.1-21; ODAYAKMAZ, Zehra: "İdarî Usûlden Beklediklerimiz", s.2-5, T.C. Başbakanlık İdarî Usûl Kanunu Hazırlığı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler, 17-18 Ocak 1998 Ankara, Ankara 1998, vi+307 sayfa, T.C. Başbakanlık Basımevi; ODAYAKMAZ, Zehra: "Demokratik Yönetim İçin İdarî Usûl Yasası", s.203-208, Hukuk Merceği, Konferans ve Paneller 2002, Law Scope Conferences and Panel Discussions 2002, 3, Ankara Barosu Yayınları, ABA Publications, 602 sayfa; ODAYAKMAZ, Zehra: "Şeffaf Yönetime Doğru", Strateji (Yimder Bülteni), Yıl:1, Sayı:2, s.3.

³⁸ Genel İdarî Usûl Kanunu Tasarısı için bkz. II/6/A.

³⁹ Bu konuda fazla bilgi ve "**kaynakça**" için bkz. ODAYAKMAZ, Zehra: "Bilgi Edinme Hakkı Kanunu İşliyor mu?", s.235-300, Türk Hukuk Kurumu, Yetmişbirinci Kuruluş Yılı Armağanı, 9 Nisan 2005, Ankara 2005, Türk Hukuk Kurumu Yayınları, Armağan Kitap:1.

bankalar, avukatın gerek duyduğu bilgi ve belgeleri avukatın incelemesine sunmakla yükümlüdür.”⁴⁰ şeklinde düzenleme yapılmıştır.

Bu uluslararası bütünleşme ve tavsiye kararı çerçevesinde hazırlanan Bilgi Edinme Hakkı Kanunu 2004 yılında yürürlüğe girmiştir.

b) İdarî İşlemlerin Gerekçeli Olması

Tasarı halinde bekleyen Genel İdarî Usul Kanunu’ndan başka birçok kanun, tüzük ve yönetmeliğe “gerekçe ilkesi” girmiştir.

Ancak idarî işlemde gerekçe yükümlülüğünü düzenleyen hükümler mevzuatımızda dağınık bir şekilde yer almaktadır⁴¹. Kanunlardaki, tüzüklerdeki ve yönetmeliklerdeki bazı düzenlemelerle, idare için gerekçe yükümlülüğü getirilmiştir. Gerekçe yükümlülüğünü açıkça düzenleyen kanunlara Avukatlık Kanunu’nun⁴² 7/1., 8., 19., 71/3. maddelerini, Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu’nun⁴³ 13/3. maddesini, Rekabetin Korunması Hakkında Kanun’un⁴⁴ 48. ve 52/h. maddelerini ve Gümrük Kanunu’nun⁴⁵ ek 2/4. maddesini örnek olarak verebiliriz.

Yine Patent Haklarının Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’nin⁴⁶ 54.maddesi patent başvurusunun reddinin gerekçeli olacağını öngörmektedir.

Gerekçe yükümlülüğünü düzenleyen tüzüklere; Gümrüğe Terkedilen, Terkedilmiş Sayılan, Müsadere Edilen Eşyanın Tasfiyesine İlişkin Tüzüğün⁴⁷ 15/A-5. maddesini ve Kültür Bakanlığı Teftiş Kurulu Tüzüğü’nün⁴⁸ 9.maddesini gösterebiliriz.

⁴⁰ ODYAKMAZ, Zehra: “Bilgi Edinme Hakkı...”, agm., s.246.

⁴¹ Ayrıntılı olarak bkz. ERKAL, Atılâ: Türk ve Alman Hukukunda İdarî İşlemlerde Gerekçe Yükümlülüğü, Konya 2002, s.62 vd. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

⁴² 19.3.1969 tarih ve 1136 sayılı Avukatlık Kanunu. En son değişiklik 02.05.2001 tarihinde 4667 sayılı Kanunla yapılmıştır.

⁴³ 11.11.1983 tarih ve 2954 sayılı Kanun.

⁴⁴ 7.12.1994 tarih ve 4054 sayılı Kanun.

⁴⁵ 19.7.1972 tarih ve 1615 sayılı Kanun.

⁴⁶ 24.6.1995 tarih ve 551 sayılı Kanun Hükmünde Kararname.

⁴⁷ 10.11.1983 tarih ve 83/7385 sayılı Bakanlar Kurulu kararı için bkz. 17.12.1983 tarih ve 18353 sayılı Resmî Gazete.

⁴⁸ 20.7.1990 tarih ve 90/712 sayılı Bakanlar Kurulu kararı için bkz. 17.9.1990 tarih ve 20638 sayılı Resmî Gazete.

Yönetmeliklere örnek olarak da Basın Kartları Yönetmeliği'nin⁴⁹ 35.maddesi, Rekabet Kurumu Çalışma Usûl ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin⁵⁰ 23/h.maddesi ve Evlendirme Yönetmeliği'nin⁵¹ evlenmenin reddinin gerekçeli olacağını düzenleyen 23. maddesi sayılabilir.

c) İşlemlerde Başvuru Yollarının Gösterilmiş Olması

Daha önce değindiğimiz üzere; Anayasa'da "Temel hak ve hürriyetlerin korunması" başlıklı 40.maddeye 3 Ekim 2001 yılında yeni bir fıkra eklenmiştir: "Devlet, işlemlerinde ilgili kişilerin hangi kanun yolları ve mercilere başvuracağını ve sürelerini belirtmek zorundadır".⁵²

E. Uluslararası Çalışma Teşkilâtı'nın (ILO) Kararları

Çalışma Bakanlığı Uluslararası Çalışma Teşkilâtı'nın (ILO) kararlarını uygulamak zorundadır.

Danıştay bir kararında şöyle demektedir: "*Uluslararası Çalışma Teşkilâtı'nın (ILO) ülkemizce onaylanan 87, 98, 151 sayılı sözleşmeleri ve Avrupa Sosyal Şartı hükümlerinin Anayasa'nın 53. ve 90.maddeleri uyarınca değerlendirilmesi sonucu Tüm Belediye ve Yerel Yönetim Hizmetleri Sendikası ile Belediye arasında varılan mutabakat uygulamasının..... suç teşkil eder bir yanının bulunmadığı.....*"⁵³.

Globalleşme süreci, bütünleşme süreci, çalışma hayatını da önemli ölçüde etkilemektedir.

Globalleşme süreci ile çalışma standartlarının önemi daha fazla ortaya çıkmıştır.⁵⁴

Ancak milletlerarası çalışma standartları da yeni tartışmaların tetikleyicisi olmuştur.

Tartışmalara göre:

⁴⁹ Yönetmelik için bkz. 10.9.1986 tarih ve 19217 sayılı Resmî Gazete.

⁵⁰ 23.5.1997 tarih ve 97/9468 sayılı Bakanlar Kurulu kararı için bkz. 21.6.1997 tarih ve 23026 sayılı Resmî Gazete.

⁵¹ 10.7.1985 tarih ve 85/9747 sayılı Bakanlar Kurulu kararı için bkz. 7.11.1985 tarih ve 18921 sayılı Resmî Gazete.

⁵² Bu konuda bkz. II/2/B. 1982 Anayasası'nda Bütünleşme Amacı Yolunda Yapılan Değişiklikler (i) maddesi.

⁵³ Danıştay 1. Dairesi'nin 17.11.2005 gün ve E.2005/1067, K.2005/1363 sayılı kararı.

⁵⁴ ARICI, Kadir: "Milletlerarası Çalışma Standartları ve Bu Standartların Onaylanma Zorunluluğuna Dair Tartışmalar", Prof. Dr. Cihat ÖZÖNDER'e Armağan, [Hacettepe Üniversitesi tarafından basılmaktadır].

a) Çalışma standartları iş hukukunda esneklik arayışının önünde bir engel teşkil etmektedir.

b) Standartların denetimi süreci milletlerarası siyasî baskı mekanizması haline getirilmektedir.

c) Standartlar bütün dünyada hızla uygulamaya sokulamamaktadır...⁵⁵

“Türkiye’de de çalışma standartlarının milletlerarası çalışma standartlarıyla aynı düzeyde olmasının sağlanmasında elbette büyük fayda vardır. Ancak, çalışma hayatının bu standartlara kavuşturulması için milletlerarası standartların.... sözleşme yoluyla.... kabul edilmesi şart mıdır?..... Ayrıca bir sözleşmeyi kanunla onayladığımız zaman....bu standartları ülkemizin şartlarına göre uygulama şansını kaybetmiş oluyoruz....”⁵⁶ şeklinde benim de katıldığım yorumlar da vardır.

Çünkü uluslararası sözleşmeleri usûlüne uygun onaylayan kanunlar aleyhine Anayasa Mahkemesi’ne gidilememektedir.

F. “Atık” Konusu

Bir farklı örnek de “”atık”larla ilgilidir.

Türkiye’de 2005 yılında yürürlüğe giren Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği atık üreticilerine atıkların bertaraf etmeleri konusunda ciddi yükümlülükler getirmiştir.⁵⁷

Bu kurallara uyulmaması halinde çeşitli cezaî yaptırımlar uygulanmaktadır.

Cezaî yaptırımların yanında yurtdışı ilişkilerde imaj kaybına da uğramaktadırlar.

O halde atıkların yönetmeliğe uygun biçimde bertaraf edilmesi gerekmektedir.

Atıkların ne şekilde bertaraf edileceği o maddenin özelliklerine göre değişmektedir.

Ülkemizde her türlü atığa çözüm üretecek tesisler yoktur. Bu sebeple “atık yönetimi” konusunda entegre bir sistem gerekmektedir. O halde atık yönetimi firmalarına ihtiyaç vardır.

⁵⁵ Bu eleştiriler ve tartışmalar konusunda fazla bilgi için bkz. ARICI, Kadir: agm.

⁵⁶ ARICI, Kadir: agm.

⁵⁷ Yönetmelik için bkz. 14 Mart 2005 gün ve 25755 sayılı Resmî Gazete.

Atık yönetimi; atıkların üretiminden nihaî bertarafına kadar geçen sürecin kontrollü ve sözkonusu mevzuata uygun bir şekilde yönetilmesini kapsar.

Türkiye’de Avrupa Birliği’ne uyum sürecinde uygulamaya konulmuş yasal zorunluluklar vardır. Ancak kuruluş maliyeti çok yüksek olan bertaraf tesisleri yetersizdir.

2005 tarihli Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği; Çevre Kanunu’na⁵⁸ ve Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi’nin 3.maddesine uygun olarak hazırlanmıştır.⁵⁹

Hukukun uluslararası bağlamında taraf olunan uluslararası sözleşmeler, bunlara dayanılarak çıkarılan kanun ve yönetmelikler uygulamada sanayicileri çevre konusunda duyarlı olmaya zorlamaktadır.

Ancak tesislerde konu ile ilgili teknik personel ve altyapı eksiklikleri bulunmaktadır. Kamu kurumlarınca düzenli kontroller yapılamamaktadır.

Caydırıcı cezalar uygulanamamaktadır. Mevzuata rağmen çevre bilinci istenildiği oranda gelişmemektedir.

Ama yine de kanaatimca bu kadarcık bir bütünleşme bile hiç yoktan faydalı olmaktadır.

6. Hukukun Uluslararası Bütünleşmesine İlişkin Yeni Çalışmalar

Hukuk bakımından tam bir uluslararası bütünleşmeye ulaşmak amacıyla ülkemizde bazı kanun tasarıları hazırlanmıştır.

A. Genel İdarî Usûl Kanunu Tasarısı

6 Eylül 2001 tarihli Avrupa İyi İdarî Davranış Kanunu (The European Code of Good Administrative Behaviour), 7-8 Aralık Nice Zirvesi’nde onaylanan Avrupa Temel Haklar Şartı’nın “İyi yönetim isteme hakkı”nı düzenleyen 41.maddesi, Türk Genel İdarî Usul Kanunu hazırlanırken gözönünde bulundurulmuştur.⁶⁰

B. Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsman) Kanunu Tasarısı

Ombudsmanlık Kanun Tasarısı da dünyadaki diğer ombudsmanlık kanunları incelenerek, ama Türk hukuk sistemi ve Türk halkının sosyolojik

⁵⁸ 9 Ağustos 1983 gün ve 2872 sayılı Çevre Kanunu’nun 8., 11. ve 12.maddeleri.

⁵⁹ Bkz. 15 Mayıs 1994 gün ve 21935 sayılı Resmî Gazete.

⁶⁰ ODYAKMAZ, Zehra: “Kamu Yönetimi Reformundan İdarî Beklentiler”, s.13-25, Kamu Yönetimi Reformu (Panel), Ankara 21.06.2003, Ankara 2003, 96 sayfa, Türkiye Kamu-Sen Arge Yayınları, Yayın No:7.

yapısı gözönünde bulundurularak hazırlanmıştır.⁶¹ 5548 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu'nun tümü 25.12.2008 günlü, E.2006/140, K.2008/185 sayılı Anayasa Mahkemesi kararıyla iptal edilmiştir.

C. İdare Hukukunda Yargı Öncesi Çözüm Usûlleri (Alternative Dispute Resolutions in Administrative Law)

Son yıllarda hemen hemen özel hukukun bütün dallarında kullanılmaya başlanan yargı öncesi çözüm usûllerinin idare hukukunda da kullanılmasını sağlamak bakımından yargı öncesi çözüm usûlleri Genel İdarî Usûl Kanunu tasarısı içinde düzenlenmiştir.⁶²

⁶¹ Ombudsmanlık Kurumu ve “**Kaynakça**” için bkz. ODYAKMAZ, Zehra: “The Role of Ombudsman Institution in Consolidating Democracy and The Draft Law on Ombudsman Institution of Turkey”, p.105-116, The Role of Ombudsman Institutions in Consolidating Democracy, Proceedings of The Conference of The Ombudsmen of The BSEC Member States, İstanbul 26-27 April 2006, İstanbul 2006, 148 pages, PABSEC International Secretariat; ODYAKMAZ, Zehra: “Ombudsmanlık-Kamu Denetçiliği Kurumu”, s.67-93, Yasama Yargı Yürütme Parti İçi Demokrasi Hakem Kurulu (Ombudsmanlık), Her şey Türkiye İçin, 19 Haziran 2004 Ankara Ak Parti Parti İçi Demokrasi Hakem Kurulu İl Başkanları I. Toplantısı'nda Verilen Konferans, [Basım yeri ve yılı yok], 110 sayfa, Parti İçi Demokrasi Hakem Kurulu Çalışmaları (2004-2005); ODYAKMAZ, Zehra - Tufan ERHÜRMAN: “Ombudsman Kurumunun Cumhuriyet Rejimine Katkısı”, Yeni Türkiye Dergisi, Cumhuriyet Özel Sayısı V, Ekonomik İdarî, Hukukî Değerlendirme, Yıl:4, Sayı:23-24, Eylül-Aralık 1998, s.3760-3770; ODYAKMAZ, Zehra: “Türk Hukuk Kurultayı'na Sunulan İsveç Parlâmento Ombudsmanlığı ile İlgili Bildiri Üzerine Düşünceler”, s.487-491, Ankara Barosu Hukuk Kurultayı 2000, 12-16 Ocak 2000 Ankara, Felsefe, Avukatlık Hukuku, Yeni Düzenlemeler, Hukuk Eğitimi, 4, Ankara 2000, VII + 641 sayfa, Grafik Tasarım, Dizgi ve Baskı; ODYAKMAZ, Zehra: “Ombudsmanlık Kurumu Hakkında Düşünceler”, Diyarbakır Polis Okulu Dergisi, Emniyet Teşkilâtının 155. Yılı Yayını, 2000, s.18-21; ODYAKMAZ, Zehra: “İdareye Ombudsman Denetimi Geliyor”, (Röportaj) Tempo Dergisi, Sayı:2000/39, s.26-28; What Can The European Ombudsman Do For You? An overview of the ombudsman's work and how he could help you, Belgium 2008, 33 sayfa.

⁶² Fazla bilgi ve “**Kaynakça**” için bkz. ODYAKMAZ, Zehra: “Mutual Limits of Administration's and Individuals' Powers or Freedom of Power in Terms of Alternative Dispute Resolution in Administrative Law-Yargı-Öncesi Çözüm Usûlleri Açısından İdare Hukukunda İdarenin ve Fertlerin Yetkilerinin Karşılıklı Sınırı ya da Yetki Hürriyetleri”, Pravni zivot casopis za pravnu teoriju i praksu, Tematski Broj, Pravo I Sloboda, 20, godina kopaonice skole

III. SONUÇ VE ÖNERİLER

1. Davaların Çabuklaştırılması

Davaların süratle bitirilmesi konusunda bütünleşme olabilir. Usûl hukuku açısından başka ülkelerde böyle çabuklaştırıcı bir usûl varsa bu usûlün entegrasyonu faydalı olabilir.

2. Terörün Önlenmesi

Terör konusunda bütünleşme olabilir. Teröristlerin sığındıkları ülkelerin teröristi hemen iade etmesi sağlanmalıdır. Çünkü bu konu kendisine terörist faaliyetlerde bulunulan devleti ilgilendirmektedir. Çabuklaştırma diğer devletlerle aynı usûlleri uygulamak şeklinde olmalıdır.

Karşılıklı olarak devletler arasında ayrımcılık yapmamak gerekmektedir.

Diğer suçluların iadesinde de aynı sistemin kabulü sağlanmalıdır.

3. Ticaret Hukuku

Ticaret hukukunda bütünleşme çok önemlidir. Küreselleşme neticesinde ekonomik faaliyetler bir ülkenin sınırları içinde kalmamakta, ithalât ve ihracat bakımından birçok ülkeyi ilgilendirmektedir.

Bu bakımdan ticaret hukukunda bütünleşme ekonomik alanda müşterek uygulamayı, bilgi birliğini ve dolayısıyla işlemlerde kolaylığı ve birliği sağlayacaktır.

4. Ulaştırma Mevzuatı

Hava, kara ve deniz yolları bakımından ulaştırma konusunda bütünleşme çok önemlidir. Ülkesinden hareket eden bir TIR, kamyon, uçak veya gemi birçok ülkede farklı ulaşım ve trafik kurallarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu alanda uluslararası bütünleşmeye ihtiyaç vardır.

5. İnsan Hakları

İnsan hakları alanında bütünleşme herkes için aynı olmalıdır. Meselâ, Türkiye ve Almanya farklı olmamalıdır. Almanya, Türk ailelerinin birleşmesi için Almanca bilmeyi şart koşmaktadır.

Halbuki biz ülkemizde Almanlara özellikle güneyde oturma hakkını tanımaktayız. Almanlar ev almakta, yerleşmektedirler. Biz onlara Türkçe biliyor musun? diye sormuyoruz. Almanya ise Almanca bilme şartını yalnız Türklerde aramakta, diğer milletler için aramamak suretiyle ayrımcılık yapmaktadır..

6. Kadın Hakları

Bütünleşme deyince insan hakları akla gelmektedir. Kadın hakları da insan hakkıdır. Bir ülkenin şiddet saydığını diğer ülke şiddet saymamaktadır.

Şiddet konusunda bütünleşmeye ve dolayısıyla yaptırım birliğine gidilmelidir.

Bu örnekleri, yani hukuk entegrasyonunun yapılabileceği alanları çoğaltmak mümkündür.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, hukukun uluslararası entegrasyonu çok faydalıdır.

Ancak uygulamada –özellikle teknik ve sosyal konularda- ciddi sorunlarla karşılaşmaktadır.

Çünkü meselâ çevre ve tehlikeli atıklar konusunda altyapı eksikliği vardır. Sosyal konularda ise toplum henüz hazır olmayabilmektedir.

Bütünleşme sürecinde bütünleşmeye konu olacak alanın yerel dinamikleri iyi incelenmeli, uluslararası mevzuatın bu dinamiklere uyum sağlama imkânı iyi değerlendirilmeli ve hazmetme kapasitesi iyi hesaplanmalıdır.

Bunlar iyi etüd edilemez ise hukukun entegrasyonu belki sağlanabilir ancak uygulamada işlevsel sonuçlar elde edilemeyebilir.

IV. KAYNAKÇA

ALTINBAŞ, Deniz: Avrupa Siyasî Bütünleşmesi ve Fransa'nın Yaklaşımı, Ankara 2004, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ANAYURT, Ömer: “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Toplanma, Dernek ve Sendika Özgürlüğü”, Prof. Dr İlhan AKIN'a Armağan, Khuka, Cilt No:IV, Sayı:1, Yıl:6, 2003.

ARICI, Kadir: “Milletlerarası Çalışma Standartları ve Bu Standartların Onaylanma Zorunluluğuna Dair Tartışmalar”, Prof.Dr.Cihat ÖZÖNDER'e Armağan, [Hacettepe Üniversitesi'nde basılmaktadır].

DEUTSCH, Karl W. : “Political Community and The North Atlantic Area”, The European Union: Readings on the Theory And Practise of European Integration (Derleyenler: Brent F.NELSEN ve Alexander C-G.STUBB), İkinci Baskı, London 1998, Macmillan Press Ltd.

EISSEN, Marc-Andre: “The Principle of Proportionality In the Case-Law of The European Court of Human Rights”, R.St.J.Macdonald /F.Matscher / H.Petzold (KURT, Aytaç: agm.'den naklen).

ERKAL, Atılâ: Türk ve Alman Hukukunda İdarî İşlemlerde Gerekçe Yükümlülüğü, Konya 2002, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ERKUT, Celâl: Hukuka Uygunluk Bloku, İstanbul 1996.

EROĞLU, Hamza: İdare Hukuku Genel Esaslar, İdarî Teşkilât ve İdarenin Denetlenmesi, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş Beşinci Bası, Ankara 1985, Turhan Kitabevi Yayınları.

GEREK, Şahnaz-Ali Rıza AYDIN: “Türk Anayasa Yargısında İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin Yeri”, Amme İdare Dergisi, Cilt:37, Sayı: 3, Eylül 2004, s. 83-110.

GEREK, Şahnaz-Ali Rıza AYDIN: “Anayasa'nın 90.Maddesi Değişikliği Karşısında Yasaların Geleceği ve Anayasal Denetim”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı:55, Yıl:2004, s.226-238.

GÖZÜBÜYÜK, A.Şeref: Yönetmelik Yargı, Güncelleştirilmiş 23. Baskı, Ankara Ekim 2005, XXV+568 sayfa, Turhan Kitabevi Yayınları.

GÜNDAY, Metin: İdare Hukuku, 9.Baskı, Ankara 2004, xxxii+578 sayfa, İmaj Yayınevi.

HAAS, Ernst B.: Beyond The Nation-State: Functionalism and International Organisation, Stanford 1964, Stanford University Press.

HAZIR, Hayati: “Avrupa Topluluğu Hukuku ile Türk Hukuk Sisteminin Bütünleşmesinde Egemenliğin Devri Sorunu”, s.9-22, Prof.Dr.Halil CİN'e Selçuk Üniversitesi'nde 10.Hizmet Yılı Armağanı (17.11.1984-17.11.1994), Konya 1995, Selçuk Üniversitesi Yayınları No:129, Hukuk Fakültesi Yayınları No: 14.

KESKİN, Bayram: Kamu Hizmetinin Görülmesine İlişkin Sözleşmelerde Uluslararası Tahkim, Ankara Ocak 2008, XVIII+269 sayfa, Arıkan Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.

KURT, Aytaç: “Avrupa Hukukunda İyi Yönetim Hakkı Çerçevesinde Ölçülülük İlkesi”, <http://www.danistay.gov.tr/6%20.%20iyiyonetim.htm>

METİN, Yüksel: Ölçülülük İlkesi, Karşılaştırmalı Bir Anayasa Hukuku İncelemesi, Birinci Baskı, Ankara Ekim 2002, 263 sayfa, Seçkin Yayıncılık San. ve Tic.A.Ş.

METİN, Yüksel-Gamze ASLAN: “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde Dernek Özgürlüğü (Freedom of Association in the European Convention on Human Rights)”, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi, Yıl: 2007, Cilt:12, Sayı:3, s.271-298.

ODYAKMAZ, Zehra: “International Integration of Law and Its Reflection to National Law”, p.231-258, Pravni Zivot, casopis za pravnu teoriju i praksu, Te matski Broj, Pravo I Medunarodne Integracije, 21, Godina Kopaoničke Škole Prirodnog Prava, Udruženje Pravnika Srbije, Broj 14, Beograd 2008, Tom VI, 904 pages.

ODYAKMAZ, Zehra-Ümit KAYMAK-İsmail ERCAN: Anayasa Hukuku İdare Hukuku, 2007 ve 2008 yılı Anayasa değişikliklerine ve son güncel mevzuata göre hazırlanmıştır, 8. Basıdan Tıpkı 9.Bası, İstanbul Ekim 2008, XXXII+904 sayfa, İkinci Sayfa Yayınları, Genel Yayın No:7, Dizi No:8.

ODYAKMAZ, Zehra-Ümit KAYMAK-İsmail ERCAN: İdarî Yargı, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4.Bası, 51 Adet Çözümlü Soru, İstanbul Ekim 2008, X+390 sayfa, İkinci Sayfa Yayınları, Genel Yayın No:8, İkinci Sayfa Dizisi:6.

ODYAKMAZ, Zehra: Türk İdarî Yargılama Usûlünde Kararlara Karşı Başvuru Yolları, Birinci Baskı, İstanbul Mayıs 1993, XIII+181 sayfa, Alfa Basım Yayım Dağıtım, Yayın No:123, Hukuk Dizisi:46.

ODYAKMAZ, Zehra: “Mutual Limits of Administration’s and Individual’s Powers or Freedom of Power in Terms of Alternative Dispute Resolution in Administrative Law (Yargı Öncesi Çözüm Usûlleri Açısından İdare Hukukunda İdarenin ve Fertlerin Yetkilerinin Karşılıklı Sınırı ya da Yetki Hürriyetleri)”, Pravni zivot casopis za pravnu teoriju i praksu, Tematski Broj, Pravo I Sloboda, 20, godina kopaonice skole prirodnog prava, Broj 10/2007, Godina LVI / Knjiga 510, 1-972, Beograd, s.547-576.

ODYAKMAZ, Zehra: “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayırıcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) Açısından Türk Kadınının Durumu”, İşveren, Nisan-Mayıs 2005, Sayı:7-8, Cilt:43, s.34-37.

ODYAKMAZ, Zehra: “İdarî Usûlden Beklediklerimiz”, s.2-5, T.C.Başbakanlık İdarî Usûl Kanunu Hazırlığı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler, 17-18 Ocak 1998 Ankara, Ankara 1998, vi+307 sayfa, T.C.Başbakanlık Basımevi.

ODYAKMAZ, Zehra: Hazırlanmakta Olan İdarî Usûl Kanunu Açısından Demokratikleşme Sürecinde Şeffaflaşma ve Bireye Tanınan Haklar”, Prof.Dr.Naci KINACIOĞLU’na Armağan, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:I, Sayı:2, Aralık 1997, s.1-21.

ODYAKMAZ, Zehra: “Demokratik Yönetim İçin İdarî Usûl Yasası”, s.203-208, Hukuk Merceği, Konferans ve Paneller 2002, Law Scope Conferences and Panel Discussions 2002, 3, Ankara Barosu Yayınları, ABA Publications, 602 sayfa.

ODYAKMAZ, Zehra: “Şeffaf Yönetime Doğru”, Strateji (Yimder Bülteni), Yıl:1, Sayı:2, s.3.

ODYAKMAZ, Zehra: “Bilgi Edinme Hakkı Kanunu İşliyor mu?”, s.235-300, Türk Hukuk Kurumu, Yetmişbirinci Kuruluş Yılı Armağanı, 9 Nisan 2005, Ankara 2005, Türk Hukuk Kurumu Yayınları, Armağan Kitap:1.

ODYAKMAZ, Zehra: “Kamu Yönetimi Reformundan İdarî Beklentiler”, s.13-25, Kamu Yönetimi Reformu (Panel), Ankara 21.06.2003, Ankara 2003, 96 sayfa, Türkiye Kamu-Sen Arge Yayınları, Yayın No:7.

ODYAKMAZ, Zehra: “The Role of Ombudsman Institution in Consolidating Democracy and The Draft Law on Ombudsman Institution of Turkey”, s.105-116, The Role of Ombudsman Institutions in Consolidating Democracy, Proceedings of The Conference of The Ombudsmen of The BSEC Member States, İstanbul 26-27 April 2006, İstanbul 2006, 148 pages, PABSEC International Secretariat.

ODYAKMAZ, Zehra: “Ombudsmanlık-Kamu Denetçiliği Kurumu”, s.67-93, Yasama Yargı Yürütme Parti İçi Demokrasi Hakem Kurulu (Ombudsmanlık), Her şey Türkiye İçin, 19 Haziran 2004 Ankara Ak Parti Parti İçi Demokrasi Hakem Kurulu İl Başkanları I. Toplantısı’nda Verilen Konferans, [Basım yeri ve yılı yok], 110 sayfa, Parti İçi Demokrasi Hakem Kurulu Çalışmaları (2004-2005).

ODYAKMAZ, Zehra - Tufan ERHÜRMAN: “Ombudsman Kurumunun Cumhuriyet Rejimine Katkısı”, Yeni Türkiye Dergisi, Cumhuriyet Özel Sayısı V, Ekonomik İdarî, Hukukî Değerlendirme, Yıl 4, Sayı 23-24, Eylül-Aralık 1998, s.3760-3770.

ODYAKMAZ, Zehra: “Türk Hukuk Kurultayı’na Sunulan İsveç Parlâmento Ombudsmanlığı ile İlgili Bildiri Üzerine Düşünceler”, s.487-491, Ankara Barosu Hukuk Kurultayı 2000, 12-16 Ocak 2000 Ankara, Felsefe, Avukatlık Hukuku, Yeni Düzenlemeler, Hukuk Eğitimi, 4, Ankara 2000, VII + 641 sayfa, Grafik Tasarım, Dizgi ve Baskı.

ODYAKMAZ, Zehra: “Ombudsmanlık Kurumu Hakkında Düşünceler”, Diyarbakır Polis Okulu Dergisi, Emniyet Teşkilâtının 155. Yılı Yayını, 2000, s.18-21.

ODYAKMAZ, Zehra: ; “İdareye Ombudsman Denetimi Geliyor”, (Röportaj) Tempo Dergisi, Sayı: 2000/39, s.26-28.

OĞURLU, Yücel: Karşılaştırmalı İdare Hukukunda Ölçülülük İlkesi, Türk Yüksek Mahkeme Kararları, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları, Avrupa Topluluğu Adalet Divanı ve Özellikle İngiltere Örneği Çerçevesinde Bir Denetim Ölçütü Olarak, Birinci Baskı, Ankara Temmuz 2002, 248 sayfa, Seçkin Yayıncılık San.ve Tic.A.Ş.

OĞURLU, Yücel: “İlk Örneklerinden Günümüze Danıştay’ın Ölçülülük İlkesine Yaklaşımı”, Danıştay 2003 Yılı İdarî Yargı Sempozyumu, Ankara 2003, Danıştay Yayınları.

ULUSOY, Ömer Âdil: “Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılmasında Yeni Kavram: Ölçülülük İlkesi ve Yasa Uygulayıcılar

Açısından Uyma Zorunluluğu”,
<http://www.anayasa.gov.tr/eskisine/anyarg19/atasoy.pdf>.

What Can The European Ombudsman Do For You? An overview of the Ombudsman’s work and how he could help you, Belgium 2008, 33 sayfa.